

Kryskov, A., Habrusieva, N. & Shostakivska, N. (2021) Vlada i kolektyvna vlasnist: dosvid realizatsii zemelnoi reformy [Power and collective ownership: the experience of land reform]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 25, no. 2, pp. 550-557. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21kaasar.pdf>

ВЛАДА І КОЛЕКТИВНА ВЛАСНІСТЬ: ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Андрій КРИСЬКОВ

Наталія ГАБРУСЕВА

Надія ШОСТАКІВСЬКА

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна

e-mail: Kryskov.te@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

e-mail: gabrusyeva@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1229-4766>

e-mail: Shostakivska@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-6186>

Article history:

Received: October, 2021

1st Revision: October, 2021

Accepted: November, 2021

JEL classification:

N43

UDC:

33(091)

DOI:

<https://doi.org/10.33108/sepd2022.02.550>

Анотація: Головною причиною здійснення чергової аграрної реформи були глибокі зміни, що відбулися у сфері соціально-економічних відносин. Економіка Російської імперії, після цілого ряду криз і внутрішньополітичних потрясінь, опинилася у стані затяжної депресії. Економічне відставання від західноєвропейських держав призвело до залежності від іноземних інвестицій. Завдання, які ставилися перед реформою 19 лютого 1861 р., так і не були реалізовані.

Приступаючи до аграрної реформи уряд, очолюваний П. Столипіним, ставив завдання комплексно вирішувати такі питання: підвищувати ефективність, товарність сільськогосподарського виробництва, зміцнити соціальну опору влади на селі шляхом руйнації общини і передачі селянським господарствам землі у приватну власність. Вважалося, що поява у селянина почуття власника автоматично зніме проблему незадоволення політикою влади на селі. Селянський земельний банк був головним важелем здійснення реформи. Заздалегідь розроблена законодавча база розширювала його повноваження. Із усіх хуторів і відрубів найвищою була частка тих, що з'явилися на землях Селянського земельного банку. З іншого боку, Державний Дворянський земельний банк фактично консервував існування феодалного за формою створення дворянського землеволодіння, кредитною підтримкою перешкоджав розвитку капіталістичних відносин. Селянський земельний банк, маючи за мету кредитування селянського землеволодіння, стимулював зростання цін на землю, чим опосередковано допомагав дворянському землеволодінню.

Реформа значно прискорила розвиток капіталістичних відносин на селі: внаслідок руйнування общини створювалася капіталістична земельна власність, усувалося черезсумжся, посилювався процес концентрації земель у руках заможних селян, підвищувалася товарність сільського господарства. Однак, в цілому, своєї мети реформа П. Столипіна не досягла – не забезпечила створення міцного капіталістичного ладу в селі, оскільки збереглося дворянське землеволодіння. Під час її проведення кардинальних зрушень у землеволодінні і землекористуванні в губерніях Правобережної України не відбулося. Головною причиною було переважання подвірне землеволодіння селян. Створення хуторів і відрубів сприяло частковому вирішенню проблеми черезсумжся.

Ключові слова: реформа, землеволодіння, відруб, хутір, община, капіталізм, селянство, дворянство, уряд.

Крыськов А. Влада і колективна власність: досвід реалізації земельної реформи [Електронний ресурс] / Андрій Крыськов, Наталія Габрусєва, Надія Шостаківська // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2021. — Вип. 2 (25). — С. 550-557. — Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21kaasar.pdf>

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

1. Постановка проблеми.

Земельне питання завжди було актуальним для такої аграрної країни, якою була Російська імперія на початку ХХ ст. Здавалося, реформа 19 лютого 1861 р. вирішила проблему: селянство отримало звільнення від кріпосної залежності, феодальне за способом створення дворянське (поміщицьке) землеволодіння неухильно зменшувалося, викупна операція стала інструментом, який забезпечив селянство земельними наділами. Проте далеко не вся маса селянства та прирівняного до нього у статусі сільського населення змогла скористатися дарованого права набути земельну власність. Крім того, скасування кріпацтва супроводжував процес невпинного зростання природним шляхом кількості сільського населення, а площа земельних наділів залишалася незмінною. Тому показники забезпеченості земельними ділянками селян погіршувалися. Навіть функціонування державних та приватних іпотечних земельних банків не вирішувало цієї проблеми.

Головною причиною здійснення чергової аграрної реформи були глибокі зміни, що відбулися у сфері соціально-економічних відносин. Економіка Російської імперії, після цілого ряду криз і внутрішньополітичних потрясінь, опинилася у стані затяжної депресії. Завдання, які ставилися перед реформою 19 лютого 1861 р., так і не були реалізовані, що поглибило зuboжіння значної частини сільського населення, викликало антипоміщицький рух, піком якого стали події 1904-1905 рр.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дане питання постійно викликало жваві дискусії та глибокий аналіз спеціалістів як за існування Російської імперії, так і наступні часи. Варто згадати таких дослідників проблеми, як А. Анфімов, Д. Батурицький, К. Воблий, А. Зак, Л. Іванов, А. Кауфман, М. Косинський, П. Лященко, А. Опря, О. Реєнт, В. Святловський тощо. Вивчаючи та систематизуючи фактичний матеріал переважно на матеріалах губерній, де переважало общинне землеволодіння, науковці доходили висновку про важливість реформи, яку ініціював П. Столипін, для поширення і поглиблення капіталістичних відносин на селі шляхом руйнування селянської общини, для заселення азійської частини імперії. Однак мало досліджувалося питання реалізації реформи у губерніях, де переважало подвірне селянське землеволодіння.

3. Постановка завдання.

Тому метою нашої розвідки є з'ясування кількісних та якісних параметрів проведення реформи саме там, де селянська община не набула поширення як форма колективної власності на землю.

4. Виклад основного матеріалу.

П. Столипін, з квітня 1906 р. міністр внутрішніх справ, а з липня 1906 р. – голова уряду, приступаючи до аграрної реформи ставив завдання комплексно вирішувати такі питання: підвищувати ефективність, товарність сільськогосподарського виробництва, зміцнити соціальну опору влади на селі шляхом руйнації общини і передачі селянським господарствам землі у приватну власність. Він вважав, що поява у селянина почуття власника автоматично зніме проблему незадоволення політикою влади на селі. Кінцевою метою реформи було збереження поміщицького землеволодіння при частковому продажі ними своїх земель окремим, як правило заможним, селянським дворам.

Підготовку до реформи, початком якої вважається указ від 9 листопада 1906 р., розпочали заздалегідь. Одним з перших кроків можна вважати закон від 27 серпня 1906 р. «Про призначення казенних земель до продажу для розширення селянського землеволодіння» [3]. Він передбачав продаж малоземельним селянам державних земель за ціною, «визначеною за капіталізацією середньої доходності в даній місцевості відповідних угідь». Землю можна було набувати як одноосібно, так і у складі громад і товариств. Однак зазначалося, що площа землі у перерахунку на домогосподарство не могла перевищувати в, сумі з надільною і приватною землею цього домогосподарства, визначеного Комітетом землевпорядкування за поданням повітових землевпорядних комісій розміру. Питання ціни землі і можливих пільг були прерогативою місцевих землевпорядних комісій. Офіційно були закріплені пільги лише для тих покупців, які переселяться на придбані землі.

Для полегшення селянам виплат іпотечних кредитів Селянському земельному банку законом від 14 жовтня 1904 р. були знижені відсотки [4]. І лише 9 листопада 1906 р. було опубліковано указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, які стосуються селянського землеволодіння і землекористування» [5]. Указом від 9 листопада 1906 р. розпочалася реалізація нової земельної реформи, яка передбачала примусове руйнування селянської земельної общини і створення нової землеврядної системи, яка б базувалася на відрубках і хуторах. Окрім формування на селі опори для самодержавства, нова земельна реформа була спрямована на цілковите руйнування общини і насадження приватних господарств у вигляді відрубів та хуторів. Вважалося, що цей крок призведе до піднесення сільського господарства та виведе на новий рівень подальшу індустріалізацію країни.

Встановлювався новий пільговий порядок виділення з общини, згідно з яким, в тих селах, де впродовж тривалого періоду не здійснювалися загальні переділи, общинне землеволодіння вважалося ліквідованим, а селяни переходили до подвірного землекористування. Кожному домогосподарю, який володів земельною ділянкою на общинному праві, надавалася можливість вимагати закріплення у приватну власність належної йому частини землі. Законодавчо обмежувався принцип сімейної власності. Відтепер власником землі, закріпленої за двором ставав одноособово домогосподар, а не двір загалом, як це було раніше. Домогосподарю надавалося право вимагати замість закріплених за ним черезсмужних ділянок, виділення «відруб» або «хутора», тобто зведення всіх окремих наділів в одне місце («відруб») і перенесення туди садиби («хутора»), що гарантувало створення незалежних від общинних порядків селянських господарств.

Доповненнями, спрямованими на реалізацію указу 9 листопада 1906 р., стали закони «Про видачу Селянським земельним банком позик під заставу надільних земель» [6], «Про узгодження посередницької діяльності Селянського земельного банку з загальними урядовими заходами із землевлаштування» [7], «Про порядок видачі позик на загальнокорисні потреби переселенців» [8], «Про землеустрій» [9], «Про позики і допомоги з державних коштів при землевлаштуванні» [10].

Земельна реформа 1906 р. становила собою комплекс юридичних і практичних заходів з реалізації перетворень. Найважливішим стало створення у 1906 р. губернських і повітових землевпорядних комісій та координаційного центру у столиці – Комітету у земельних справах. Землевпорядні комісії повинні були розпочати роботу передусім у тих повітах і губерніях, де було найбільше безземельних селян. Повітові землевпорядні комісії очолювалися місцевими предводителями дворянства. Крім штатних працівників, до їхнього складу на громадських засадах входили представники різних адміністративних органів.

За роки реформи до землевпорядних комісій в губерніях Правобережної України з проханням про землевпорядкування звернулося 408893 власники селянських дворів.

Здійснено землевпорядні роботи стосовно 138054 дворів на площі у 687116 дес. Створено 49091 одноосібне господарство у Волинській губернії, 36192 – у Київській та 11597 – у Подільській [14, с.8].

Селянський земельний банк був головним важелем здійснення реформи. Заздалегідь розроблена законодавча база розширювала його повноваження. Так, він отримав право видавати позики під заставу надільних земель для переселенців на нові землі за нормальною оцінкою в 90% ціни. Рішення про позики на суму до 3 тис. крб. місцеві відділення приймали самостійно. Якщо позика стосувалася купівлі землі в особисте відрубне володіння, то банк міг видати її у розмірі до 95% ціни, а при купівлі землі з переселенням на неї позика могла становити 100%. При купівлі громадою селян земельної ділянки, розмір якої не перевищував $\frac{1}{4}$ землі, що була у громади, позика становила 85% ціни. На такий же розмір позики могли розраховувати дрібні, до 10 членів, селянські товариства [6, с.981; 7, с.377-378].

В результаті реформи в губерніях Правобережної України з'явилося хутірське і відрубне землеволодіння. Впродовж 1907–1916 рр. на землях селянських громад було створено у Волинській губернії 37419 хуторів і відрубів, у Київській – 35373 і у Подільській – 11254. На землях Селянського земельного банку з'явилося 72219 хуторів і 76372 відруби. Землі держави стали основою для 95 хуторів і відрубів у Волинській губернії, 158 – у Київській і 106 – у Подільській. Отже, всього у губерніях Правобережної України було створено 232996 хуторів і відрубів, які займали площу у 620392 дес. [2, с.233]. Отже, із усіх хуторів і відрубів найвищою була частка тих, що з'явилися на землях Селянського земельного банку. За ними йшли господарства, засновані на землях селянських громад як общинної, так і подвірної форм землеволодіння. Найменше хуторів і відрубів було утворено на колишніх державних землях.

Хутірські та відрубні господарства губерній Правобережної України були невеликими за площею. Середня площа у Волинській губернії становила лише 8,4 дес., тоді як на селянський двір припадало 7,9 дес. Для умов Волинської губернії це був той мінімум земельних угідь, який робив хутірську систему економічно вигіднішою порівняно з подвірним землеволодінням [11, с.27]. В роки реформи зросла купівля землі за кредитування Селянським земельним банком (таблиця 1).

Таблиця 1 Купівля землі через Селянський земельний банк у 1911 – 1915 рр. [13, с.18]

Губернії	Кількість домогосподарів, які купляли землю	Площа землі у них до покупки (тис. дес.)	Придбана земля (тис. дес.)	Всього землі на 1915 р.
Волинська	18788	69,2	85,6	154,2
Київська	17703	52,6	75,1	127,6
Подільська	11638	26,5	56,2	80,5
Разом	48129	148,3	216,9	326,3

В період проведення Столипінської реформи у Правобережній Україні продовжувався процес поступового зменшення площі дворянського землеволодіння, що показано у таблиці 2.

Таблиця 2 Зміни розмірів дворянського землеволодіння в губерніях Правобережної України (у тис. дес.) [1, с.49]

Роки	Волинська	Київська	Подільська	По Україні
1906	2099	1473	1299	11377
1907	2071	1452	1260	11069
1908	2025	1427	1245	10869
1909	2018	1390	1229	10561
1914	1857	1341	1137	9760

Дані, наведені в таблиці, демонструють, що за період з 1906 по 1914 рр. дворяни Правобережної України втратили 563 тис. дес. земельних угідь. Найбільші втрати припадають на Волинську губернію – 246 тис. дес., а найменші – на Київську – лише 83 тис. дес.

Результатом реформи стало пожвавлення переселенського руху з губерній Правобережної України на землі в Сибіру, Центральній Азії та на Далекому Сході. Кількісні характеристики переселенського руху подано у таблиці 3.

Звичайно, переселенський рух з губерній Правобережної України на набрав масштабів, характерних для Лівобережної України. Проте, у порівнянні з попередніми періодами, був значним.

Таблиця 3. Переселенський рух з Правобережної України у 1896–1915 рр. [12, с.30-31]

Губернії	Роки	Кількість осіб		З них повернулося	
		переселенців	ходоків	переселенців	ходоків
Волинська	1896–1910	49120	10302	7332	7749
	1911–1915	18904	3485	4352	2784
Київська	1896–1910	172291	32336	20075	23892
	1911–1915	26042	7006	12404	5477
Подільська	1896–1910	65264	11188	11370	9172
	1911–1915	19640	5446	7816	4471

Реформа значно прискорила розвиток капіталістичних відносин на селі: внаслідок руйнування общини створювалася буржуазна земельна власність, усувалося черезсмузжя, посилювався процес концентрації земель у руках заможних селян, збільшувалося використання сільгоспмашин, підвищувалася урожайність і товарність сільського господарства. Однак, в цілому, своєї мети реформа П. Столипіна не досягла – не забезпечила створення міцного буржуазного ладу в селі, оскільки збереглося дворянське землеволодіння.

5. Висновки та перспективи подальших досліджень в даному напрямку.

Підсумовуючи, зазначимо, що оскільки іпотечні кредити не були цільовими, то встановлення параметрів і значення їхнього впливу на землеволодіння і землекористування є проблематичним. Однак виявлені тенденції дають підстави стверджувати, що дії і станових, і безстанових іпотечних кредитних установ не однозначно впливали на процеси мобілізації земельної власності. Так, Державний Дворянський земельний банк фактично консервував існування феодального за формою створення дворянського землеволодіння, кредитною підтримкою перешкоджав розвитку капіталістичних відносин. Селянський земельний банк, маючи за мету кредитування селянського землеволодіння, стимулював зростання цін на землю, чим теж допомагав дворянському землеволодінню. Акціонерні земельні банки, вважаючись безстановими установами, кредитували в регіоні, переважно, землевласників-дворян польського походження.

Під час проведення Столипінської аграрної реформи кардинальних зрушень у землеволодінні і землекористуванні регіону не відбулося. Головною причиною було переважаюче подвірне землеволодіння селян. Створення хуторів і відрубів сприяло частковому вирішенню проблеми черезсмузжя.

Author details (in English)**POWER AND COLLECTIVE OWNERSHIP: THE EXPERIENCE OF LAND REFORM****Andrii KRYSKOV**

e-mail: Kryskov.te@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

Nataliia HABRUSIEVA

Ternopil Ivan Puluj National Technical University
 56 Ruska str., 46001, Ternopil, Ukraine

e-mail: gabrusyeva@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1229-4766>

Nadiia SHOSTAKIVSKA

e-mail: Shostakivska@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-6186>

Abstract. *The main reason for the implementation of the next agrarian reform was the profound changes that have taken place in the field of socio-economic relations. The economy of the Russian Empire, after series of crisis and internal political upheavals, found itself in a state of prolonged depression. The economic lag behind Western European countries has led to dependence on foreign investment. The tasks set before the reform of February 19, 1861, were never realized.*

Starting the agrarian reform, the government headed by P. Stolypin set the task of comprehensively addressing the following issues: increase efficiency, marketability of agricultural production, strengthen the social resistance of the government in the countryside by destroying the community and transferring land to private ownership. It was believed that the appearance of the peasant's sense of ownership would automatically remove the problem of dissatisfaction with the policy of the authorities in the countryside. The Peasant Land Bank was the main lever for reform. Pre-designed legislation expanded its powers. Of all the hamlets and cuttings, the highest were the share of those that appeared on the lands of the Peasant Land Bank. On the other hand, the State Noble Land Bank actually preserved the existence of the feudal in the form of the creation of aristocratic land tenure, credit support hindered the development of capitalist relations. The Peasant Land Bank, with the aim of lending to peasant land tenure, stimulated the growth of land prices, which indirectly helped the noble land tenure. The reform significantly accelerated the development of capitalist relations in the countryside: as a result of the destruction of the community, capitalist land ownership was created, strips were eliminated, the process of land concentration in the hands of wealthy peasants intensified, and the marketability of agriculture increased.

However, in general, P. Stolypin's reform did not achieve its goal – it did not ensure the creation of a strong capitalist system in the countryside, as aristocratic land tenure was preserved. During its implementation, there were no cardinal changes in land tenure and land use in the provinces of the Right Bank of Ukraine. The main reason was the predominant farmland ownership of peasants. The creation of farms and cuts contributed to a partial solution to the problem across the strip.

Key words: *reform, land tenure, cutting, hamlet, community, capitalism, peasantry, nobility, government.*

Appendix A. Supplementary material

Supplementary data associated with this article can be found, in the online version, at
<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21kaasar.pdf>

Funding

The authors received no direct funding for this research.

Citation information

Kryskov, A., Habrusieva, N. & Shostakivska, N. (2021) Vlada i kolektyvna vlasnist: dosvid realizatsii zemelnoi reformy [Power and collective ownership: the experience of land reform]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 25, no. 2, pp. 550-557. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21kaasar.pdf>

Використана література:

1. Власюк І. (2004) Зміни у розвитку поміщицьких господарств Правобережної України в роки проведення столипінської аграрної реформи (1906-1914 рр.) *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 7. С. 48-54.
2. Нечитайло В.В. (2004) Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський. 436 с.

3. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье (далі – ПСЗ-III). Т.26, отд. первое, 1906 г. №28315 «О предназначении казенных земель к продаже для расширения крестьянского землевладения». Санкт-Петербург, 1909. С.846-847.
4. ПСЗ-III. Т.26, отд. первое, 1906 г. №28416 «О понижении платежей заемщиков Крестьянского Поземельного Банка». Санкт-Петербург, 1909. С.902-903.
5. ПСЗ-III. Т.26, отд. первое, 1906 г. №28528 «О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования». Санкт-Петербург, 1909. С.970-974.
6. ПСЗ-III. Т.26, отд. первое, 1906 г. №28547 «О выдаче Крестьянским Поземельным банком ссуд под залог надельных земель». Санкт-Петербург, 1909. С. 981.
7. ПСЗ-III. Т.28, отд. первое, 1908 г. №30521 «О согласовании посреднической деятельности Крестьянского Поземельного Банка с общими землеустроительными мероприятиями правительства». Санкт-Петербург, 1911. С.377-378.
8. ПСЗ-III. Т.29, отд. первое, 1909 г. №31728 «О порядке выдачи ссуд на общепользные надобности переселенцев». Санкт-Петербург, 1912. С.267.
9. ПСЗ-III. Т.31, отд. первое, 1911 г. №35370 «О землеустройстве». Санкт-Петербург, 1914. С.453-471.
10. ПСЗ-III. Т.32, отд. первое, 1912 г. №37341 «О ссудах и пособиях из средств казны при землеустройстве». Петроград, 1915. С.711-713.
11. Романюк Н. (2010) Приватне землеволодіння в контексті підприємництва в умовах аграрних перетворень другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Волинські історичні записки*. №5. С.25-31.
12. Сельское хозяйство России в ХХ веке. Сборник статистико-экономических сведений за 1901-1922 гг. (1923). Москва. 340с.
13. Статистический справочник по аграрному вопросу (1917). Вып.1. Землевладение и землепользование. Москва. 31 с.
14. Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861-1918 рр.). (1996) *Український історичний журнал*. №1. С.3-14.

References

1. Vlasiuk I. (2004) Zminy u rozvytku pomischytskykh gospodarstv Pravoberezhnoii Ukrainy v roky provedennia Stolypinskoi reformy (1906-1914 rr.) [Changes in the development of landed estates of the Right Bank Ukraine during the Stolypin agrarian reform (1906-1914)]. *Problems of the history of Ukraine of the XIX – early XX centuries*. Vol. 7. pp. 48-54. (in Ukrainian).
2. Nechytailo V.V. (2004) Selianske gospodarstvo fermerskoho typu v Ukraini: istoriia i suchasnist [Peasant farming in Ukraine: history and modernity]. Kamianets-Podilsky (in Ukrainian).
3. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie tretie (PSZ-III) [Complete collection of laws of the Russian Empire. Third meeting]. Т.26, otdelenie pervoe [part first], 1906. №28315 “O prednaznachenii kazennykh zemel k prodazhe dlia rasshiriennia krestianskogo zemlevladieniia” [On the purpose of state land for sale for the expansion of peasant land tenure]. St. Petersburg, 1909. pp.846-847. (in Russian).
4. PSZ-III. Т.26, otdelenie pervoe [part first], 1906. №28416 “O ponizhenii platezhei zaemshchikov Krestianskogo Pozemel'nogo Banka” [On the decrease in payments of borrowers of the Peasant Land Bank]. St. Petersburg, 1909. pp.902-903. (in Russian).

5. PSZ-III. T.26, otdelenie pervoe [part first], 1906. №28528 “O dopolnenii nekotorykh postanovlenii deistvuiushego zakona, kasaiuschikhsia krestianskogo zemlevladieniia i zemlepolzovaniia” [On the addition of some provisions of the current law concerning peasant land tenure and land use]. St. Petersburg, 1909. pp.970-974. (in Russian).
6. PSZ-III. T.26, otdelenie pervoe [part first], 1906. №28547 “O vydache Krestianskim Pozemelnyim bankom ssud pod zalog nadelnykh zemel” [On the issuance of loans by the Peasant Land Bank on the security of allotment land]. St. Petersburg, 1909. p.981. (in Russian).
7. PSZ-III. T.28, otdelenie pervoe [part first], 1908. №30521 “O soglasovanii posrednicheskoi deiatelnosti Krestianskogo Pozemelnogo Banka s obschimi zemleustroitelnyimi meropriiatiiami pravitelstva” [On the coordination of the intermediary activities of the Peasant Land Bank with the general land management measures of the government]. St. Petersburg, 1911. pp.377-378. (in Russian).
8. PSZ-III. T.29, otdelenie pervoe [part first], 1909. №31728 “O poriadke vydachi ssud na obschepoleznyie nadobnosti pereselentsev” [On the procedure for granting loans for general useful needs of migrants]. St. Petersburg, 1912. p.267. (in Russian).
9. PSZ-III. T.31, otdelenie pervoe [part first], 1911. №35370 “O zemleustroistve” [About land management]. St. Petersburg, 1914. pp.453-471. (in Russian).
10. PSZ-III. T.32, otdelenie pervoe [part first], 1912. №37341 “O ssudakh i posobiakh iz sredstv kazny pri zemleustroistve” [About loans and benefits from the treasury for land management]. Petrograd, 1915. pp.711-713. (in Russian).
11. Romaniuk N. (2010) Pryvatne zemlevolodinnia v konteksti pidpriemnytstva v umovakh ahrarnykh peretvoren druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Private land tenure in the context of entrepreneurship in the conditions of agrarian transformations of the second half of the XIX – beginning of the XX century]. *Volyn historical notes*. No. 5. pp.25-31. (in Ukrainian).
12. Selskoe khoziaistvo Rossii v XX veke. Sbornik statistiko-ekonomicheskikh svedenii za 1901-1922. (1923) [Agriculture of Russia in the XX century. Collection of statistical and economic information for 1901-1922]. Moscow. (in Russian).
13. Statisticheskii spravochnik po agrarnomu voprosu (1917) [Statistical handbook on the agrarian question]. Vypusk 1. Zemlevladieniie i zemlepolzovaniie [Issue 1. Land tenure and land use]. Moscow (in Russian).
14. Yakymenko M.A. (1996) Stanovlenniia selianskoho (fermerskoho) hospodarstva v Ukraini pislia skasuvanniia kriposnogo prava (1861-1918 rr.) [Formation of peasant (farmer) economy in Ukraine after the abolition of serfdom (1861-1918)]. *Ukrainian Historical Journal*. No.1. pp.3-14. (in Ukrainian).

© 2021 Socio-Economic Problems and the State. All rights reserved.

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format Adapt — remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially.

The licensor cannot revoke these freedoms as long as you follow the license terms.

Under the following terms:

Attribution — You must give appropriate credit, provide a link to the license, and indicate if changes were made.

You may do so in any reasonable manner, but not in any way that suggests the licensor endorses you or your use.

No additional restrictions

You may not apply legal terms or technological measures that legally restrict others from doing anything the license permits.

Socio-Economic Problems and the State (ISSN: 2223-3822) is published by Academy of Social Management (ASM) and Ternopil Ivan Puluj National Technical University (TNTU), Ukraine, Europe.

Publishing with SEPS ensures:

- Immediate, universal access to your article on publication
- High visibility and discoverability via the SEPS website
- Rapid publication
- Guaranteed legacy preservation of your article
- Discounts and waivers for authors in developing regions

Submit your manuscript to a SEPS journal at <http://sepd.tntu.edu.ua>

